

Csehy Zoltán (1973) költő, műfordító, irodalomtörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének docense. Kutatási területe a humanista és neolatin irodalom, a régi magyar és kortárs költészet.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: „Egyik képből a másikba.” *Ovidiusi gyökerű átváltozásmítoszok a kortárs költészetben* (2017/3).

Barbárok, utazók, szeretők

Mozaikok a magyar Kavafisz-hatástörténetből

Csehy Zoltán

Krasznahorkai László *Megy a világ* című könyvének utolsó fejezete *Az isztambuli hattyú (79 bekezdés fehér lapokon)* címet viseli. A cím után 16 üres oldal következik. Az írói térarchitektúra egyik mértékegységével illuzórikusan tagolt „művet” Krasznahorkai Konsztantinosz Kavafisz emlékének ajánlotta.¹

*

Robert Liddell, Kavafisz életrajzírója klasszikus munkája elején a zseniális költővel, Jorgosz Szeferissszel folytatott beszélgetésére hivatkozva teszi fel a kérdést, hogy Kavafisznak van-e, volt-e, lesz-e élete a versein kívül. Lehet-e bekezdéseket írni a hús-vér Kavafiszról, vagy „csak” üres oldalakat pörgetünk, mint Krasznahorkai könyvében? Ha kilépünk a versvilágból, csak „tudálékos magánéleti pletykák” maradnak, melyek „a provinciális szellemeskedés *bon mot*-ira” épülnek, mondja Szeferisz, következésképp „csak azt aratjuk le, amit mi magunk vetettünk”.² Mennyi igazság, és mennyi álszemérem lehet ebben a gondolatmenetben? Kavafisz verseinek alapvető megértéséhez szinte csak minimális alapkoordinátákra van szükségünk, ilyen az alexandriaiság, a fanarióta örökség vagy a diaszpóralét kelepcéje. Ilyen a perifériatudat, a centrumnosztalgia. De vajon miért félünk egy „unalmas” hivatalnok „pletykás” biográfiájától? Jusson egyes antik szerzők sorsára, akik életrajzát felzabálta az idő vagy belepte a mitizálás sűrű burjánja? Végül is jól elvagyunk hiteles Homéros-életrajz nélkül. „Ma este átfutott az agyamon, hogy írok a szerelmemről. És mégsem tettem. Ekkora az előítélet ereje. Én már megszabadultam tőle, de azokra gondolok, akik még a rabjai, és a szemük elé kerül ez a papír. Ennyi, itt leállok. Micsoda kishitűség! Hadd írjak ide egyetlen betűt, egyetlen T-t e pillanat jelképéül. 1902. 11. 9.” – idézi Liddell Kavafiszt egy későbbi helyen.³ Hogy mi/ki az a T, máig nem világos. Van, aki Kavafisz egyik fiúszerepjátékát névén látja bele, s van (ez az izgalmasabb feltevés), aki a *Falak (TEIXH)* című Kavafisz-vers címének kezdőbetűjét véli felfedezni benne. „Észrevétlenül kifalaztak engem a világból” – mondja ebben a versben az előítéletek által magányába falazott Kavafisz Somlyó György magyar hangján.⁴ Kavafisz és Krasznahorkai beszédes hallgatása a szövegekkel körbefalazott tiszta hely magánya, ahol az analitikus magánytudat és a létszorongatottság újabb szövegek, bekezdések helyét különíti el.

*

Alexandria a világirodalom emblematisz városává lett: szó szerinti, metaforikus és érzéki város, az antik és a keresztény hagyomány terepe, olyan ütközőtér, ahol a folyamatos között uralkodik, ahol a szélsőséges ellentétek (múlt/jelen, keresztény/pogány, idegen/otthonos, tenger/sivatag, dekadencia/modernizmus) harci mámore végül csak-csak nyugvópontonra jut.⁵ Ahol az interakciók eredménye egy különleges perspektivikus látás lesz: Kavafisz egy konkrét szituáció és történelmi helyzet mögé vagy fölé odaérti az idő teljességét, párhuzamos történeteket rétegez egymásra anélkül, hogy megbontaná a szöveg idő- és térvizonyait. Amíg Joyce a *Ulysses*-ben többszintű szimultán szövegfolyondárt telepít az *Odysszia* rácsozatára, addig Kavafisz

megőrzi és felmutatja a történet, nála nincs extrém elioti kultúrkáosz, izgalmas, szimultán mitikus mix, ő olyan perspektívát keres verseihez, melyből a történelem rituális kombinatorikája sejthető meg a *sensus communis* és az egyéni életérzetek nyomán. A kommunikáció közhelyei (egy köszöntőbeszéd megírása, egy-egy sírvers megszövegezése) mögé pillant, s miközben szépen versbe rendezi azokat, így a nyelvi megfogalmazás mikéntje maga is látványos, a szövegtestet alapvetően érintő ceremónia lesz. Elnyomott és elnyomó, igazságos és igazságtalan viszonya a nyelvben leképezett rituális szerepjátszásban tükröződik: verseiben gyakran leplezi le a győztes nyelv mögötti tragikumot, költészetének jelentős része így válhat a tudás költői archeológiájává, a leletszerűség és a dokumentumszerűség mögé beszüremkedő érzelmek leleplező színpadává. A hellénizmus hibrididentitásai Kavafisznál normatívák, a tragikomikustól a groteszkig vagy a túlélési cinizmus önvédelmi reflexéig terjedő világ- és létmagyarázatok mindennaposak. Ez a felismerés a görög kultúra (irodalom, művészet és mitológia) egyetemes nyelvére tud támaszkodni: ebben Kavafisz utolérhetetlenül szemfüles. Pontosan egy ilyen vagy hasonló közös narratíva hiányzik a modern világból, ahogy erre C. M. Bowra is figyelmeztet.⁶ Kavafisz viszont nem teremt magánmitológiát, nem is mártja verssorait mitikus ősködök ezoterikus vagy eklektikus homályába, hanem (nosztalgiafosztottan, de látványos képekben) emlékezni kezd a sorsfordulókra, azokra a helyzetekre, amikor „a végzet működésbe lép”,⁷ amikor egy-egy kulturális konfliktus a tetőpontra ér, amikor a múlt a történetírásból vagy az archaikus eposzköltészetből jelenkori, modern verssé olvasható vissza. A régi görög nyelv-átváltásokból nyeri ki a modern nyelvet: a határok elmosódnak, a színek, az ízek, ha itt-ott megfakulva, ha többé-kevésbé túlédésedve is, de megőrződnek. A szerepjátszás is univerzális: a király, a fejedelem olykor valóságos színészként lép a történelem színpadára vagy távozik onnan, a hivatalos vélekedés, nézet, formula mögött lelepleződő tragédia sosem szabadulhat meg a kulisszáktól. A kulturális emlékezet fokozatosan idomul a kontextushoz: az egyéni vélekedések az objektivitás tényeitől függetlenül váratlanul hasonlítani kezdenek egymásra.

*

„A modern kritikának van egy szakszerűen gyilkos műszava az ilyesféle költészetre: »anekdotikus« – és Kavafisz legjellemzőbb műfaja maga az anekdota, a történelmi anekdota” – írja Vas István⁸ az 1986-os magyar Kavafisz-kötet utószavában mintegy megidézve a korabeli irodalmi kritikai diskurzus szaknyelvét. Az „anekdota” terminus mellé további „negatív” minősítések tapadnak, mint a csattanóra kiélezett epigrammaszerűség vagy a levont „erkölcsi tanulság”. A görög irodalomtörténet „parabolikus történelmi pillanatkép” címkéje is csak egy fokkal szerencsésebb.⁹ Vas ebből a konzervatív-maradi dobozból próbálja kiemelni Kavafiszt: retorikailag ügyesen fordít a dolgokon, tekintélyre hivatkozik (Bowra professzor), fellép a „visszataszító prózaiság” ellen, s eljut maga is a „képtelen nosztalgia” felismeréséig, addig a pontig, ahonnan az anekdota vagy példázat kifordul klaszszikus keretei közül, a drámaiság tragikomikumáig, a mondhatni létesztétikává és létértelmezési alappá lett intellektuális hellénizmusig. A mester későantik minták nyomán készíti szobrait, de keze nyomán a gesztus iróniája is a húsukba tapad. Vas Nemes Nagy Ágneshez és Lengyel Balázshoz írt polemikus, többek közt az anekdota költészetesztétikai hozadékait védelmező levelében már egyenesen úgy látja, hogy „Kavafisz az anekdotáival együtt modernebb, mint az egész magyar neoavantgárd”.¹⁰ Modernsége pedig „nem formai, hanem lényegi”.¹¹ Kavafisz lényegisége épp ezért tartható időtlennek: ő az antik és a bizánci görög irodalom, költészet egyik legszorgalmasabb olvasója: folytat és új fénybe állít, oda-vissza mozog az időben. Kis túlzással szólva lehetne éppúgy antik szerző is, mind poszt-modern. Része az antik világnak, mert szinte minden sorában megéli azt, és része a modern lírának is, mert olyan „receptet”, stratégiát dolgozott ki, mely önálló utat nyitott a költészetben. És ez a nyitás kulcsfontosságú: nem egyszerű, saját cizellált nyelvben forgolódó, saját magánmitológiájába zárt szerző ő, nem bőrtönözte magát a költői egyszerűségbe, nem költözött be a kulturális panoptikumba. Ő az, aki anélkül folytatható, hogy epigonokat nevelne.

*

Kavafisz: Ithaka

*Ha majd elindulsz Ithaka felé,
válaszd hozzá a leghosszabb utat,
mely csupa kaland és felfedezés.
A Küklopszoktól és Laisztrüigónóktól,
s a haragvó Poszeidontól ne félj.
Nem kell magad védened ellenük,
ha gondolatod tiszta és egyetlen
izgalom fűti tested s lelkedet.
A Laisztrüigónokkal, Küklopszokkal, a bösz
Poszeidónnal sosem találkozol,
hacsak lelkedben nem hordozod őket,
hacsak lelked nem áll velük utadba.*

*Válaszd hozzá a leghosszabb utat.
Legyen minél több nyári hajnalod,
mikor – mily hálás örömmel! – először
szállhatsz ki sose-látott kikötőkben.
Állj meg a föníciai pultok előtt,
válogass a jó portékák között,
ébet, gyöngyházat, borostyánt, korallt,
és mindennemű édes illatot,
minél többet az édes illatokból.*

*Járj be minél több egyiptomi várost,
s tanulj tudósaiktól szüntelen.
Csak minden gondolatod Ithaka legyen;
végső célod, hogy egyszer oda juss,
de ne siess az úttal semmiképp.
Inkább legyen hosszú, minél hosszabb az út,
hogy évekkal rakva szállj ki a szigeten,
az út aratásával gazdagon,
s ne várd, hogy Ithaka majd gazdagon fogad.
Neki köszönöd a szép utazást,
mit nélküle sosem tehetél volna meg,
hát mi mást várhatnál még Ithakától?*

*Nem csaphat be Ithaka, ha szegény is;
a szerzett tudásból s tapasztalatból
máris megtudhattad, mit jelent Ithaka.*

(Somlyó György fordítása)

Kavafisz: A barbárokra várva

„Mire várunk, tolongva mind a fórumon?”

Hogy végre ma a barbárok betörjenek.

„A szenátus mért ily télen s tanácstalan?
Mért nem ülnek törvényt a szenátorok?”

*Mert várják, hogy a barbárok betörjenek.
Mily törvényt hoznának még a szenátorok?
Majd hoznak a barbárok, csak betörjenek.*

„Mért kelt fel császárunk ma ily korán, s miért
ült ki a legfelső városkapu elé
trónjára, koronával, ünnepélyesen?”

*Mert várja, hogy a barbárok betörjenek.
S a császár méltóképp készül fogadni fő
emberüket. Külön pergament íratott,
hogy átnyújtsa neki, dicső címekekkel és
jelzőkkel is kicirkalmazta ékesen.*

„Miért jó két konzulunk s a prétorok vörös
hímzett tógában, melyben ünnepen szokás?
Mért díszítik őket ametiszt-karkötők,
és szikrázó smaragd-gyűrűk az ujjukat?”

*Miért vették ma éppen arany és ezüst
művekkel gazdagon mintázott botjukat?”*

*Mert várják, hogy a barbárok betörjenek,
és a barbárt az ilyesmiből elbűvöli.
„Mért nem gyűltek össze a tisztas rétorok,
hogy szóljanak s elmondják, ami lelünkön?”*

*Mert várják, hogy a barbárok betörjenek,
s a barbárokat untatják a szép szavak.*

„De mért egyszerre ez a zűrzavar, ez a
felbolydulás? (Milyen sötét lett minden arc!)
Mért néptelenednek el utcák és terek,
s mért siet ki-ki otthonába komoran?”

*Mert éj lett, és a barbárok nem jöttek el.
S futárok érkeztek a limesek felől,
jelentve, hogy barbárok többé nincsenek.*

„S most - vajon barbárok nélkül mi lesz velünk?
Ők mégiscsak megoldás voltak valahogy...”

(Somlyó György fordítása)

Mészöly Miklós, aki az *Érintések* egyik esszéfoszlányában még az anekdota haláláról beszél,¹² mely után a kódok és a réshagyásból fakadó áthallások kora jött el, egy másik foszlányban már egyenesen a legnagyobb antik történetíró költő-reinkarnációját fedezi fel az „anekdotikus” Kavafiszban, akit kora hang- és tónusteremtő triászába emel: „Colonel Lawrence és Fernando Pessoa – a kor két nagy rejtőzője: a legközvetlenebbül cselekvő – és a többénű költő. Harmadikként Kavafisz, a személyes-intim, a személyes történelmség állóképbe keretezett epikájának költő Tacitusa. Valamennyire még a személyük körüli kétértelműség is rokonítja őket: a skizofrén maszk – de ugyanakkor a tartás, a végleges pontosság élessége is. Mindhárman úgy bíznak a jövőben, hogy e bizalom áraként a saját pusztulásukat is belekalkulálják a korukéval együtt. – Művük és alakjuk kimerítő eligazítás korunk tudat- és személyiségproblémáiról.”¹³ A költő-Tacitus telitalálatát nehéz túlszárnyalni: már csak azért is, mert a különösen tömör történetíró nem egy passzusa emelkedne vers-rangra, ha kipreparálnánk (Károlyi Amy például Agrippina partraszállásának jelenetét versként fordította),¹⁴ ahogy Kavafisz tette kedvenc Plutarchos- és Homéros-passzusával, amikor költői kurzívként telepedik rá a „másik” szövegére.

*

Kavafisz versei¹⁵ magyarul először Kopp Éva fordításában jelentek meg: ezek a *Világirodalmi antológia* számára készültek.¹⁶ Papp Árpád 1965-ben tett köz-zé Kavafisz-magyarításokat, majd Képes Géza,¹⁷ később pedig szisztematikusan Faludy György,¹⁸ alkalmilag Márton László, Nádasdy Ádám, illetve Rakovszky Zsuzsa jelentkezett fordításokkal. A kiadatlan, nem kanonizált versekből Schreiber György és Tokai András fordítottak először a *Nagyvilág* hasábjain.¹⁹ A legfontosabb, honosító Kavafisz-kötet Somlyó György és Vas István munkája, *A barbárokra várva* címet viseli.²⁰ A Kavafisz-recepció újabb fázisának kulcséve 2006: ekkor jelent meg az *Alexandria örök* című gyűjtemény (a legteljesebb magyar Kavafisz) Déri Balázs gondozásában: Déri a klasszikussá lett magyarításokat beemelte, Kavafisz magyarul eddig nem olvasható szövegeit pedig lefordította. A fordítás elsősorban gondolati-retorikai elvű, egy új, a nyugatos fordítói eszményen túlmutató tendencia jegyében született, épp ezért áll közel a kortárs magyar költészet szikárabb, dísztelenebb versnyelvéhez. Ugyan-ebben az évben született meg Kovács András Ferenc *Hazatérés Hellászból. Kavafisz-átiratok* című verskötete is. A posztmodern szerzői elbizonytalanítás és az énmegtöbbszörözös játék csúcsra járatásaként is olvasható kötet nem pusztán a magyar köztudatba fordítás híján be sem került szövegek átköltéseit tartalmazza, hanem az ún. Blacksmith-gyűjtemény *Két athéni füzetében* szereplő 71 pseudo-kavafiszi vers magyarítását is. Kovács András Ferenc e szövegekben tündököl igazán: miközben én-vesztő költői megsokszorozódásainak egyik leg-elementárisabb karakterét teremti meg, a kavafiszi diskurzust provokatív energiákkal tölti fel. Ez a 71 vers a legnagyobb és legegységesebb magyar Kavafisz-hommage.²¹

*

Jorgosz Szeferisz szerint Kavafisz költészetében egy feltámadásra képtelen, gyönyörű Adonisz alszik.²²

*

Kavafisz költői hatása szinte feltérképezhetetlen, egyetlen példa: 2000-ben jelent meg N. Vagenasz antológiája, mely harminc ország 135 nem görög költőjének 153 kavafiszi versét tartalmazza görög fordításban.

*

Gina Lorando, Lucia Marcheselli és Anna Gentili *Lessico di Kavafis* című munkáját lapozom²³ a bécsi nemzeti könyvtárban, alig több mint száz oldalon elfér egy költő teljes szókincse. Ez ugyan meglep (a kis szókincsű költő lehet-e nagyobb a nagy szókincsűnél?), de a könyvet a strukturalista megszállottság idejémmúlt termékének tartom, ma talán elvégezné a feladatot egy egyszerűbb szá-

mítógép is. Kavafisz a *szóma* (test) szót harmincnyolcszor, a *kraszí* (bor) szót négyszer írta le, pontosan annyiszor, mint azt, hogy „hülye”, vagy azt, hogy „nő”, vagy azt, hogy „szenvedés” (*páthosz*). Mire jó ez? Aztán élvezni kezdem a lexikai hálózatok játékát, hogy melyik szó hol fordul elő, hogy a gyakoriságból szabad-e, lehet-e következtetni valami zsigerire, életszerűre: az *eféboszt* kilencszer, a *pedít* (‘fiatalember’) értelemben tizenhatszor, a „gyönyör”-t harmincszor, a „szerelmet” tizenegyszer, a „szeretni” igét huszonhatszor írta le.

*

Vas István *Mért vijjog a saskeselyű?* című „esszéregényében” tér ki Kavafisz költői bölcséletének egyik leglényegesebb vonására, a nosztalgia-zó történet szemlélet destruálására: „az ősiségre, új középkorra sóvárgó, primitív nosztalgiaikat senki sem figurázta ki tömörebben és tündöklőbben, mint a huszadik századi ellenmiszticizmus költője, Kavafisz, abban a nagy versében, amelynek a címe éppen *A barbárokra várva*”.²⁴ A kor költészete Valerij Bruszovtól Stefan Georgéig valóban tele van ezzel a nosztalgikus, mámoros költői örülettel.²⁵

Orbán Ottó *A barbárokra várva* című verse (1991)²⁶ kavafiszi tükörvers, mégsem tökéletes „másolat”, inkább elbűvölő torzkép. Többszörös tükörjátékként játszik el a barbárság gondolatával, miközben a barbár lényegében konstans szerepkör marad, bizarr üres hely, melyet a történelem folytonosan kitölt: csak torz tükörképe van, arca, teste közelebb-ről meghatározhatatlan. Orbán versének eleje legalábbis ezt sugallja, a véres-teatrális barbárszeretet körvonalazza, minden nosztalgia nélkül, hogy aztán a szöveget visszakanyarítsa a „mi” pozíciójába, és az üres hely torzítva tükröződő képének ősforrását velünk azonosítsa. A barbárok mi vagyunk, önmagunk lettünk önmagunk hóhérai, hadvezérei és történetírói, rétorai, az önmitizálás mesteri átörökítői, ceremóniák kigyalói és meggyalázói. Orbán verse a vérátömlesztés verse: a megváltás-lehetőségek iróniája szétrobban, a felismerés tragikuma a beismerés szenttelensége lesz, a változás provokációja mintha önpusztító hajlamunk és önmegváltó küldetés tudatunk tragikomikumából fakadna.

*

Mi használ a barbárok ellen? Somlyó György szerint a „történelem mocskos fürdőjéből kézzel merített” papír. A matéria, melyen „tizennéhány példányban” nyomtatta ki Kavafisz a versét: klasszicizált Heraklit betűkkel, puritán tipográfiával, a finom, apró dolgok jelentőssé transzformálásával, a kifinomultság gazdaságtanát követve. Legalábbis ahogy Kavafisz Somlyó *Hommage à Kavafisz* című verstrilógiájának utolsó darabjában (Kavafisz első verseit írja, 900-as évek, Alexandria) megjelenik.²⁷ A kultúrafenntartó ember ősszötöne ez, utána csak ennyi marad, főként, ha kiírja magát a genetikából, a biológiából. Somlyó remek képe a matéria felé és a lélek manierizmusa felé mutat, miközben *A barbárokra várva* című verset kiegészíti a szerzői önreprezentáció „konkrétumai-val”. A Kavafisz-vers tömény dekoráció, a vers hordozója tömény egyszerűség. Kavafisz a Somlyó-versben nem várja a barbárokat, mert tudja, hogy előzőnlük a „századot”. Somlyó-Kavafisz századát, vagy „minden” századot? A hírnévről való lemondás radikális gesztusa helyett kívánatosabb a szépeltő esztéticizmus mártírúma, mely az önkéntes száműzetés, a falak közt rekedt privát szabadság maga?

*

Mészöly Miklós *Esély és handicap a zirodalomban* című esszéjében²⁸ az „izolációs helyzetű irodalmakat” helyezi a barbár pozíciójába: s az ő potenciális eljövételük jelenti a „megoldást”: ilyenkor váratlanul a korábban érdektelen fontossá, a korábban elérhetetlen vágyottá, a periféria centrummá válik. A nagy pillanatok, ezek szerint a totálisan lelakott de-

Kovács András Ferenc: *Ars memoriae*

„A költészet: Ithaka láthatatlan partvidéke, a föld pillanata egy szó univerzumában.”

Petri György: *Nagyon szerettem ezt a nőt*

K. P. Kavafisz emlékének

Ezt a nőt, első szerelmi kudarcom hősnőjét (barátom feleségét) nagyon szerettem. Amióta csókolóztunk az élére-perdült-gyufásdoboz szobában, s ő elsiklott előlem, könnyedén, mintha úszva, mint mikor először láttam és belészerettem tizenhétévesen az uszodában (Mióta nem járunk sem én sem a barátom abba az uszodába, hol hasbarúgtunk víz alatt életes jellemzészészeket a rossz alakításért, s büntetésből vízfecskendéssel kínoztunk némely önhitt tenoristát) – Tíz év hagyta rajtunk azóta, ne részletezzük, mit. Nem öltözöl jól. Azóta jobban figyelek erre is, látod. Vagy csak azért tűnik fel, mert tudom, hogy értesz hozzá? – Amióta csókolóztunk az élére-perdült-gyufásdoboz szobában – néha nem tudom, szeretlek-e még. Ennek épp két éve: nagyon sok, ami közbejött így és úgy. Talán túl sok. Tudunk s tudok-e még komoly szemmel ama kínokra visszanézni? Nagyon szerettem ezt a nőt, barátom feleségét. S olcsó presszóban és albrélti szobám rekaméjának cinikus rugóin, néhány angolszász könyv, négy elkoszlott fal, egy muzeális írógép s 13 éves kori fölényes fotóarca társaságában unatkoztam 1967-ben és 68-ban.

Kavafisz: *Nem eladó*

Becsomagolta őket gonddal, szép sorjában drága, zöld selyembe.

Rubin-rózsák, gyöngyliliomok, ametiszt-ibolyák. Az ő ízlése szerint valók,

ő alkotta, szépnek látta őket; nem ahogy a természetben látta vagy tanulmányozta. A páncélszekrényben hagyja,

merész és értő kezének műveit. A boltba ha bejön egy vásárló,

mást vesz elő a tokból és – pompás ékszer mind – karkötőt, láncot, nyakéket és gyűrűt kínál.

(Déri Balázs fordítása)

Kavafisz: *Ékszerüzlet*

Gondosan *elrendezette, majd óvatosan* visszagöngyölte mindet *abba* a drága, zöld selyemdarabba. Rubin-rózsákat,

igazgyöngyökből *kirakott* liliomokat, *lány* ametiszt-ibolyákat *Saját szempontjából* nézegette – *úgy, ahogyan csak ő tudta,*

amilyenek *ő akarta, úgy, amiképpen ő találta szépnek,* s nem úgy, miként tanulta, s amint a természetben szokta látni őket. Mindet

páncélszekrényben *őrzi, mint* leleményes és merész művészetének tanúbizonyságait. Ha *néha* egy-egy *váratlan* kliens belép a boltba,

másféléket emel ki a *bűvös* ládikókból, *másféle,* mesés ékszereket árul: karkötőket, láncocskákat, nyakékeket és jegygyűrűket.

(Kovács András Ferenc átköltése)

Kavafisz: *A Gyönyörnek*

Életem öröme és üdve azon órák emléke,
mikor megtaláltam és úgy *őriztem meg a gyönyört, amilyenek akartam.*

Életem öröme és üdve nekem, aki viszolyogtam
bármilyen rutinszerű szerelmi élvezettől.

(Déri Balázs fordítása)

Kavafisz: *Érzéki gyönyör*

Örömöm, ihletöm: tűnt óráim emléke,
amikor szép, húszéves fiúk testét élveztem.
Életem nagy győzelme: hogy sosem kértem abból,
mit a többség szokványos szerelemnek nevez.

(Faludy György fordítása)

Kavafisz: *A gyönyörhöz*

Öröme, balzsama, szentséges olaja én égő életemnek, tűnt órák emléke,
mikor rátaláltam, és meg is tartottam a gyönyört, *úgy, ahogyan akartam.*
Öröme, balzsama, szentséges olaja én égő életemnek, nekem,
ki undorodván
sosem szenvedhettem banális borzongást, a megszokott szerelmek rutinját.

(Kovács András Ferenc fordítása)

kadenciában tágulnak kitarított érdeklődéssé, s válnak a reform vitális fokmérőivé. A kultúrában is ott lappang valamiféle folytonos elektromos pulzálás igénye, a nagy irodalom is, Mészöly logikája szerint, ertyed és szürkül, szétveti saját túlélhettsége, szottyad, csordul, akár egy túlért gyümölcs, s a mi esélyünk, a kis nyelveké, a köldöknézőké, az izoláltaké a kitarított, depresszív szakaszok periodikusan előtűnő bronzkoraiban van. Irodalmilag létezni csak a szükséglet pillanatában lehet (ez univerzális szabály), melyre olykor a nagy elbeszélés töréseiben, házagaiban nyílik lehetőség (izolációs irodalmak esetében). Hacsak nem lép életbe a másik lehetőség, amit Mészöly egy „véglegesebb kulturális folyamat kezdetének” nevez. Ez lenne az irodalomnélküliség ürévé táguló barbár semmi.

*

Határ Győző *Mazochista emberiség* című verspróza-szövegében található az alábbi jellemrajz:

Unatkozik, valahogyan úgy, ahogy
Kavafisz nevezetes versében a barbárookra várók
a lebukó Nap vérszomjas zsarnok nélkül bukik
le, hajója késik a látóhatáron:
megint elmaradt a megrohanás, asszonygyalázás,
felnégyelés, csecsemőfejek falhoz-üttingetése...
*Hiába várták a barbárokat.*²⁹

A hedonista pusztítás groteszk heroizmusa Pertics Gergő *Mind a görögség színe-java* című kitűnő versében köszön vissza, melyben a görögök lesznek barbárokká, nem egyénekként, hanem az összgörög sereg tagjaiként.³⁰

*

Takács Zsuzsa *Vasárnapra, lehet, megjönnek a tankok* című verse³¹ 1956-nak állít emléket, a kiemelt történelmi helyzet, az erotikus átítatottság és a köznapi tényyszerűség hármasa uralja a szöveg nyelvi síkját. A vers szólamaiban folyamatos átlépések, oszcillációk zajlanak: a lelki, mentális azonosulás és az erotikus rezgések extázissá fokozódnak, éppúgy, ahogy a történelem is kulminál, ahogy a végzet több fronton is „működésbe lép”. A barbárok alighanem hamarosan megjönnek, a kavafiszi verset záró antiklimax eltörlődik:

Ismerem a filmet – gondoltam magamban –
és olvastam a verset (Kavafisz).
Arcukra írva a szerelem és a hit.
És vasárnapra, lehet, megjönnek a tankok.

*

Vas István így vall a Kavafisz-fordításról: „Még így sem fordítottam volna Kavafisztól annyi verset, ha rá nem jövök, hogy átültetésében szokatlanul kicsi a szerepe a fordítói művészetnek. [...] Nem volt a nyelv mágusa, még csak művésze sem. Természetessége is, mesterkélttsége is elűtött az ún. költőiségtől – ezt nála a szabatosság pótolja.”³² Dimitrisz Hadzisz szerint „[Kavafisz k]öltői nyelve is, tudatosan, nem a zamatos élő nyelvből épül, inkább valami »antipoétikus« keveréke az élő nyelv és a régi atticizáló vagy adminisztratív, hivatali nyelv elemeinek. [...] Verseinek hangjára, formájára céltudatos szárazságjellemző.”³³ Hadzisz személyesen is megjelenik Somlyó

György *Hommage à Kavafisz* című vershármásának közepén (*Dimitriosz Hadzisz emigrációjában Budapesten*).³⁴ Látjuk a száműzött író, aki az egyetemen újjörög nyelvet oktat, egy igazi Kavafisz-reinkarnációt (erre utal például az alábbi, Kavafisz-verscímet idéző intertextus is: „mint egy bizánci főúr, / ki a száműzetésben verselget”). Látjuk, ahogy „magyarázta rajongva / kedves Kavafiszát”, ahogy a „konszolidált sivárság” közepén, egy „újpesti panelház csúf télvizébe” be-beragyog a „kis mediterrán nap”, ahogy körvonalazódik a Vas István-, illetve Somlyó-féle magyar Kavafisz. És kapunk egy esszenciális Kavafisz-kánont is, konkrét verscímeiket: *A barbárokra várva*, *A beirut-i kocsmában*, *Alexandrosz Tannaios*, *Ithaka*, *A város*. És a zárlat a többszörös száműzetés rétegeit fejtegeti, hántja le: a fizikai és a lelki, a betegség, az illúziók szorítása. „Talán még hitte, nem kell a barbárokra várni. / Hátba lesz más megoldás. (Bár hiszen ezt ki tudja?)” – teszi ki a pontot Somlyó.

Valóban mindig szikár, céltudatos és száraz? Nem nyelvművész? Semmi költői mágia? A *Művirágok* című, akár tréfás ars poeticaként is olvasható vers manierizmusa, mesterséges bája, gráciája nem számít? A művészet túlszárnyalja a természetet, mégpedig az ízlés révén, a jó ízlés pedig létszemlélet, szinte etika. „Ha nincs illatuk, majd öntünk rá illatot, / égetünk előttük érzéki füstölőszeret” – mondja a költő Déri Balázs magyar hangján.³⁵ És önti, olykor árasztja az illatot, a dekorativitás báját és varázsát, mint például az *Ékszerüzlet* című vers artisztikus rímeiben,³⁶ melyek más nyelveken megismételhetetlenek: az eladásra szánt, mesés ékszertől nem tud megszabadulni teremtője, az aranyműves. Kavafisz rímei szenzációs ékszerészrímek (*táxi/metáxi*, *kríni/kríni*, azaz *krínoi/krínei*, *físi/t'afísi* stb.). A magyar fordítókat, átköltőket ez a manierizmus kezdettől hidegen hagyta. Ugyanakkor időközben Vas István és Somlyó György szikárnak, céltudatosnak szánt versnyelve mára „nyugatosná” vált, bekövetkezett, amit Kálnoky László saját prózavers-felfogásának viszonylatában már korábban megérezett: „újra elővettem a Kavafisz-kötetet és döbbenet tapasztaltam, hogy az én szövegeimhez képest már egy fennkölt és magasatosan szárnyaló verset olvasok”.³⁷ Úgy látszik, a próza sosem lehet elég prózai, a szikár sosem lehet elég szikár.

*

Tandori Dezső *Kavafisz-haikuja* („Már fél három! / Milyen hamar / elmúlt egy év.”)³⁸ mintha Kavafisz *Gyertyák* című versének kommentárja lenne. A vers erejét-velejét a kis formák mestere, Kurtág György hozta ki igazán (*Eszkák-émlékzaj. Hét dal énekhangra és hegedűre Tandori Dezső verseire*, Op. 12). Kavafisz beröppül a veretek közé is, Tandori Tónija egyenesen Kavafisz lesz: „Növények a Tóni, a Kis Mesterkertész volt-hült helyénél. Forró hely, nem hült! Oda süt be a nap! Kavafisz ide v. oda. A Tóni is egy Kavafisz, akkor.”³⁹

*

Nádasdy Ádám *Sós szelek fűjnek* című verse⁴⁰ a romantikus kamaszszerelm két oldalát mutatja meg: a normatív sztereotípiák és az irodalmi élményként, kulturális ikonográfiába és rítusrendbe illeszthető szerelmet szembesíti az intim, személyes vággyal, melyet egyetlen határozott irodalmi kulisszához, Alexandriához köt. Kavafisz szerelme ez, a „mesés partú Alexandria” ritmusa a vers három helyén is felbukkanva kínálja fel a szereplehetőségeket. Először is a pópa, imám, rabbi, páter szakrális szerepkörét. Ez a helyettesítés az ideológiai sokféleség egyenként rendkívül magabiztos igazságú transzcendenciáját játssza ki az öndefinícióval szemben, melyben az én kívülről látszik („saját magam lötyty kamaszfia”). Az éretlenség, esetlenség, határozatlanság dimenzióival szembeállított szilárd, dogmatikus narratíva „tudása” látszik itt megküzdeni, a valós tét azonban más: a cél Kavafisz papjává válni, a kavafiszi poétika sokféleségének transzcendens költőiségét, olykor döbbenetessé fokozott, máskor ironikussá zsugorított helyi igazságait szolgálni. A totális asszimiláció és a szerepjátszás a vers háttérmintázata („mást mondok itt – és mást ott”): a „papnak léhalelkű volnék” fordulat az első szereplehetőség azonnali palinódiája lesz. Az igazi vágy partok között hánykódó hajó, vagy mindig a túlparton van („tarkód fölött a túlpartot lesem”), a sztereotípiák, a norma partjáról felsejlő ködös szigeten, túlparton látszik kibontakozni. A vágyak nem-

Kántor Péter: *Ha el akarsz utazni*

hommage à Kavafisz

*Ha el akarsz utazni, de valóban,
és nemcsak képzeletben lenni messze,
ne bújd a prospektusokat sokáig,
ne várd ki, amíg a papírra másolt
kék tengerektől felfordul a gyomrod,
s a középkori templomok tövében
a rókázni való zugot lesed csak.
Ha el akarsz utazni, jó lesz bármi,
ami különbözik a megszokottól,
akár egy ideiglenes, furcsa díszlet.
Hisz utazásod célja voltaképpen
meglepni magad, ha ugyan magadban
találsz még ismeretlen teret, utcát,
ha ugyan képes vagy bejárni őket.*

1. kép. Konsztantinosz P. Kavafisz (1863–1933) saját lakásában (Alexandria, Rue Lepsius 10) 1929-ben (fotó: Racine Studio, forrás: Cavafy Archive, <https://cavafy.onassis.org>)

csak illuzórikus topográfiája lesz, hanem saját időszámítása is, ebben van a jelenben feszengő akarás csődje. A zajos szerelem helyén marad a csönd, mely Alexandria ellenvilágában „esemény”, hiszen ott önazonosságában pihen meg az identitás. A vers poénja a csábító megjelenése, a csábítás rituáléit idéző jelenet: „egy keskenyvállú, nyútt zakó zsebéből / törött cigit kotorgál Kavafisz”.

*

Kavafisz versei furcsa falablak-kivágatok a történelemre és a történetírásra, melyeken keresztül az idő tágasságára látni. Kertész Imre a *Gályanapló*ban applikálja a magyar helyzetre Kavafisz *Visszavonhatatlan dolgok* című versét Somlyó György fordításában:

Orwell 1984-e. Még mindig ijesztő, de megkopott. – S. sőtét fontolgatásai: Magyarország mint tagállam. – Válaszul mintegy (ma de.) Kavafisz verse: „Rettegésbe és gyanakvásba fúlva / zaklatott aggyal és riadt szemekkel / egyre csak azt latoljuk, mit tegyünk / a holtbiztos veszélyt elkerülendő, / mely oly irtózatosan fenyeget. / Pedig csalatkozunk, nem ez kerül utunkba; / tévesek voltak az előjelek / (vagy nem jól hallottuk, vagy nem értettük őket). / Egy más, sohasem sejtett balszerencse / szakad ránk vérszesen s váratlanul, / s felkészületlenül – van is arra idő! – már elragad.” Másik Kavafisz-vers, mottóul kínálkozva szinte A kudarchoz: „Mindig csak e városba érsz. Mást nem találsz, ne is keresd. / Nincsen hajó számodra, nincs út, amely máshová vezet.”⁴¹

Száz utazás száz célja is egy irányba tart, az ember folyvást ugyanoda jut, ez a boldog kudarc, a megérkezés lehetetlensége, amikor az út fontosabb a célnál. A keresés csak az egyes érzékszervek defektusainak és korlátainak felismerésig vezet el, az érzéki csalódás illúziói könnyítik meg a létszorongatottság céltalanság-érzetének elviselhetőségét. Kertész *A város* című Kavafisz-verset választotta mottóul, aztán mégis nélküle utazott a kudarc középpontja felé. Orwell iránytűje meghibásodott, Kavafisz várostérképe ettől függetlenül örökké érvényes.

*

Ha utazás, akkor *Ithaka*. A nagy Kavafisz-vers, a leghosszabb út. Az *Odysszeia* remek költői rekapitulációjaként olvasható vers (architextuális szint) mégiscsak rövidebb, mint az epikus út. A „*parainesis*” világos: a létezésutazás, a cél másodlagos, az igazi utazás belső út is, a tudás, a tapasztalás útja, nincs hozzá utazási iroda, saját magunk nyitottsága, zártsága, előítélet-rendszere szervezi. Egzisztenciális olvasatban kidomborítható még, hogy nem csak a test és a lélek utazik, hanem a genetika, a mentális tudat, sőt a nyelv is, ahogy erről-arról beszámol. A felsorolások dekorativitása és sokkja, a bevont érzékszervek kéjelgése valóságos retorikai hullámverést gerjeszt. Az utazás az *ars memoriae* egyik fő gerjesztője is, akár csak a költészeté. Kovács András Ferenc nagyszerű metapoétikus olvasatát és rekapitulációját adja a versnek, amikor ezt írja:

*A költészet: Ithaka
láthatatlan partvidéke,
a föld pillanata
egy szó univerzumában.*⁴²

*

Kántor Péter *Ha el akarsz utazni* című, Kavafisz emlékére írt verse az önismeret mint életút és a szervezett utazás luxusának konfliktusán („ne bújd a prospektusokat sokáig”) alapszik, a díszlet uralmáról és jelentőségéről látszik szólni, az önbecsapás és a látványkultúra összhangját parodizálja. A kavafiszi narráció marad, az előjelek, a modalitás azonban radikálisan megváltozik, az utazás látványától is tengeri beteg lesz az ember, ahogy a látványtörténelem kulisszái közt sem lehet felszabadult: „ne várd ki, amíg a papírra másolt / kék tengerektől felfordul a gyomrod, / s a középkori templomok tövében / a rókázni való zúgot lesed csak”.⁴³

*

Kovács András Ferenc falaz, tapaszt, akár egy fecske: legyen minél otthonosabb a fészek, legyen minél lakájosabb, kis napali az elégikum sarkába, kis terasz az epigrammaperemen, ez-az a bazárból, egy-egy új szőnyeg, függöny a szikár anekdotába, egy-egy friss jelző a piacról. „Életem öröme és üdve” – kezdi Déri Balázs takarékosabb hangján Kavafisz *A Gyönyörnek* című versét.⁴⁴ Ugyanezt KAF (*A gyönyörhöz*) így mondja: „Öröme, balzsama, szentséges olaja én égő életemnek.”⁴⁵ Plusz egy főnév, plusz két jelző. Sugárzó szakralitás. *Khará ke miro tisz zoísz mu*. Gyönyör és parfüm. A gyönyör (leszámítva a képletes szófordulatokat) tizenhétszer, a parfüm négyyszer fordul elő Kavafisz életművében.⁴⁶ Mindkét két szótagos kulcsszó közepén pergő *r*, remek pólusok, egy „általánosabb” érzés és egy konkrétum, a gyönyör, az öröm illata, szaga, szinte animá-

lis testérete. Kavafisznál nemcsak az elme, a tudat emlékezik, hanem a test is: elég a *Test, gondolj arra...* című nevezetes versre utalni. Ezt a tulajdonítást Capri–Karka D. H. Lawrence ún. „blood consciousness” fogalmával hozza össze, miszerint a hús, a vér képes emlékezni agy- vagy elmemunka nélkül is, és rendelkezik saját tudással.⁴⁷ (Nálunk Nadas Péternél válik ez majd kulcsmotívummá.) „Joy and balm of my life” – szól bele az angol fordító, Evangelos Sachperoglou.⁴⁸ „Örömöm, ihletöm” – zengi Faludy György (*Érzéki gyönyör*), aki a páratlan sorpár anaforáját is feladja.⁴⁹ Szerinte „Konsztántinosz Kávafisz erotikus versei: szentimentális maszlag. A régi Alexandriáról, bizánci császárokról, Kommágéné királyairól, a hellén istenekről szóló versei nagyszerűek és aktuálisak. Mért aktuálisak? Azt nem tudom. De azok.”⁵⁰ Talán ez magyarázza a fordítói radikalizmust, a sajtó indiszkréciót, amikor a verset így folytatja: „tűnt óráim emléke, amikor szép, húszéves fiúk testét élveztem”. Déri és KAF verziójában szinte konszenzus van. Dérinél: „azon órák emléke, / mikor megtaláltam és úgy őriztem meg a gyönyört, amilyennek akartam”. KAF faldudys felütése így folytatódik: „tűnt órák emléke / mikor rátaláltam, és meg is tartottam a gyönyört, úgy, ahogy akartam”. Faludy köztudomásúlag belefördítja szövegeibe az életrajzi anyagot, a pletykát, a gyanút is, emblematisztikus stigmákat helyez el a szövegei testén, s ezzel nemegyszer szimplifikálja is a szöveget. Kavafisz profilja nála rendre túlszexualizálódik (KAF számára Kavafisz érzékisége inkább problematikus), sőt az általa megalkotott Kavafisz-karakter azonnal egy nagyobb fordítói narratívába is rendeződik, hiszen Faludy például az antik Stratónt afféle elő-Kavafisszá stilizálja, holott poétikai értelemben nem sok közük van egymáshoz, legfeljebb a biográf sugalmazások rokonítják őket.⁵¹ A négysoros második fele újabb nekifutás, párhuzamos iramodás, mely a csattanóban oldódik fel. Dérinél: „Életem öröme és üdve nekem, aki viszolyogtam / bármi rutinszerű szerelmi élvezettől.” KAF-nál: „Öröme, balzsama, szentséges olaja én égő életemnek, nekem, ki undorodván / sosem szenvedhettem banális borzongást, a megszokott szerelmek rutinját.” KAF szövege egyszerűen szétárad, hatalma pocsolóvá terebélyesedik az expozíciós rész alá, a szöveg saját energiái vetik szét a konstrukciót: a „banális borzongás” alliteráló szépsége szinte logikai képtelenség a „megszokott” pedig redundancia a „rutin” mellett. Itt Faludy talál (szinte) telibe, bár harsányabb a kelleténél: „Életem nagy győzelme: hogy sosem kértem abból, / mit a többség szokványos szerelmek nevez.” Sachperoglou Dérirel rokon: „Joy and balm of my life: for me who spurned / every delight of routine amours.”

*

Természetesen egyik nagy szerelem se szokványos, akár a Tárnyékában hűsöl az ember, akár érzéki harsánysággal hirdeti, akár homályos zavarodottsággal szedi versbe. Zelk Zoltán egy 1969-es *ÉS*-interjúban vall Kavafisz iránti lelkesedéséről („minden versét, minden sorát egyformán szeretem”), s a „rendhagyó szerelem” izzását közvetítő Kavafisz-versek olvastakor

fogalmazza meg szerelemteni megfigyelését: „arra is megtanítanak ezek a versek, hogy minden szerelem, a természetes is, ha igazán nagy szerelem: rendhagyó”.⁵² Petri György *Nagyon szeretem ezt a nőt* (K. P. Kavafisz emlékének) című verse⁵³ egy megcsalástörténet narratívájába illesztett nem „rutinszerű” viszony, azaz rendhagyó szerelem. Itt is erősen testi hangsúlyokkal dolgozik a szöveg, s ebben az értelemben nagyon közel áll Kavafisz eredeti gyönyörverséhez. Itt sincs szándék a misztifikáló, transzcendenciába hajló motívum-felhozatalra: semmi balzsam, üdv, szentséges olaj, csak humoros-önironikus narratíva van (a barát feleségének elcsábításáról van szó), kínzó-gyötrelmes sztori, emlék („amióta csokolóztunk / az élére-perdült-gyufásdoboz szobában”), mindent átható, kívülről ironikusnak látszó, belülről kínok közt éledő erotika, hiszen a vers egy albrleti szoba „rekaméjának cinikus rugóin” lüktet. Kavafisz tér, fedőakciók, és a vers végén dátum, Kavafisz híres „dátumos” szerelmes verseinek (pl. *1903 napjai, 1896 napjai*) bűvöletében: „négy elkoszlott fal, egy muzeális írógép s 13 éves kori fölényes fotóarca / társaságában unatkozom 1967-ben és 68-ban”. Vagy vegyük Somlyó György *Hommage à Kavafisz* című versének első szövegtömbjét (*Egy irodalmi lány, Kr. u. 1930-as évek vége, Budapest*):⁵⁴ az irodalmi élet orozslánjaitól veszélyeztetett őzike ártatlanságáról kiderül, hogy valójában önvészélyes színjáték, a vágyakban élő „megfékezhetetlen, toporzékoló párdúc” jelent igazi veszélyt, nem a mutatkozó „agresszió”. Persze, eltűnődhetünk, hogy ez mennyire megragadható, hogy nem a kétes helyzet provokációja-e, amikor az érzékeny egyensúly önvészélyes agresszióba vált át, hogy válhat-e orozslánkontextus nélkül az őzike saját érzékisége áldozatává. Ha nem is mindjárt erőszakról, ám végeredményben „kierőszakolásról” van szó, a provokáció kétes üzelmeiről.

*

Zelk Zoltán „újra és újra, és órákon át” olvassa Kavafisz verseit, akárcsak Krusovszky Dénes *Kavafisz és nem* című versének hőse,⁵⁵ akit elhagyott a szerelme, akinek világa kibillen, aki áthágja a közben felszámolódt szabályokat („ráhamuztál / a kanapéra, amit úgy óvott”), ám hiába olvas, „nem talál benne vigaszt”. Krusovszky verse részint bámulatos higgadtsággal számol le a katarziszgiccsel, részint lehetséges lelki tartományokat nyit meg, melyek révén a „rendhagyó szerelem”, illetve a kényszerű kirekesztődés játéktere is kitarulhat.

*

Mégis miben rejlik ez a páratlan vitalitás, mely Kavafisz költeményeiből árad, mely ilyen erőteljesen transzformálódik magyar költészetté? Kavafisz költői technikája zsigeri felfedezés, módszer és nem modor. Eszköztár, mely nem korlátoz, retorika, mely nem taszít közhelyekbe, világlátás, mely nem dogmatikus, hagyomány, mely nem teher, nyelv, mely univerzális. Ettől maradandó és ihletadó, örökérvényű katalizátor, mely stimulálja és még sokáig stimulálni fogja a világköltészet sokirányú kémiai folyamatait.

Jegyzetek

- 1 Krasznahorkai 2013, 267–283. Kavafisz 1882-től több éven át élt Isztambulban.
- 2 Liddell 1974, 11.
- 3 Liddell 1974, 62.
- 4 Kavafisz 2006, 105.
- 5 Keeley 1976.
- 6 Bowra 1970, 46–47.
- 7 Bowra 1970, 51.
- 8 Kavafisz 1968, 188.
- 9 Kapitánffy–Caruha–Szabó 1989, 324.
- 10 Monostory 1994, 377.
- 11 Kavafisz 1968, 192.
- 12 Mészöly 1980, 97–98.
- 13 Mészöly 1980, 112.
- 14 Károlyi 1975, 296.
- 15 Az életmű 154 kanonikus versből áll, ehhez 72 darab kiadatlan, 1884 és 1923 között írt vers, három angol verskísérlet, majd újabb 27 költemény járult. A költői életmű részének tekinthető az angol átköltések anyaga is.
- 16 Lutter–Gyergyai 1962, 6–7.
- 17 Képes 1973, 219–240.
- 18 Faludy 1988, 555–561.
- 19 Schreiber–Tokai 1988, 1300–1305.
- 20 Kavafisz 1968.
- 21 Csehy 2017b, 311–320. Lásd még: Csehy 2014, 617–641.
- 22 Capri–Karka 1982, 23.
- 23 Lorando–Marcheselli–Gentili 1970.
- 24 Vas 1981, 252.
- 25 Bowra 1970, 53
- 26 Orbán 1992, 100–101.
- 27 Somlyó 1994, 78–79.
- 28 Mészöly 1989, 57–66.
- 29 Határ 1992, 148.
- 30 Pertics 2016.
- 31 Takács 2018, 283–284.
- 32 Vas 1973, 15. Lásd még: Vas 1974, 954–965.
- 33 Hadzisz 1965, 196.
- 34 Somlyó 1994, 76–77.
- 35 Kavafisz 2006, 223.
- 36 Csehy 2008, 161–167.
- 37 Kálnoky 2015.
- 38 Tandori 1973, 23.
- 39 Tandori 1997, 168.
- 40 Nádasdy 2010, 10–11.
- 41 Kertész 1992, 152.
- 42 Kovács 1992, 116.
- 43 Kántor 2009, 267.
- 44 Kavafisz 2006, 73.
- 45 Kovács 2006, 164.
- 46 Lorando–Marcheselli–Gentili 1970.
- 47 Capri–Karka 1982, 70–71.
- 48 Cavafy 2008, 99.
- 49 Faludy 1988, 559.
- 50 Faludy 1991, 96.
- 51 Csehy 2017a, 110–130.
- 52 Zelk 1985, 333–335.
- 53 Petri 1991, 33.
- 54 Somlyó 1994, 75.
- 55 Krusovszky 2013, 22.

Bibliográfia

- Bowra, C. M. 1970. *Az alkotó kísérlet*. Ford. Zentai É. Budapest.
- Capri-Karka, C. 1982. *Love and the Symbolic Journey in the Poetry of Cavafy, Eliot and Seferis. An interpretation with detailed poem-by-poem analysis*. New York.
- Cavafy, C. P. 2007. *The Collected Poems. Includes Parallel Greek Text. A new translation by Evangelos Sachperoglou*. Oxford.
- Csehy Z. 2008. „Ékszerészek rímtelen álmai”: Bárczi Zs. – Vančóné Kremmer I. (szerk.): *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Nyitra, 161–167.
- Csehy Z. 2014. „Alexandria örök. (Kavafisz költészetének és magyar utóéletének erotikus regiszterei)”: Uő: *Szodoma és környéke. Homoszocialitás, barátságretorika és queer irányulások a magyar költészetben*. Pozsony, 617–642.
- Csehy Z. 2017a. „Hagyomány, provokáció, szerzőpozicionálás. Faludy György Sztraton-fordításai”: Csehy Z. – Misad K. (szerk.): *Nova Posoniensia VIII. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony, 110–130.
- Csehy Z. 2017b. „Orpheusz teste”: Korpa T. – Mészáros M. – Porció V. (szerk.): *KAF-olvasókönyv*. Budapest, 311–332.
- Faludy Gy. 1988. *Test és lélek*. Budapest.
- Faludy Gy. – Johnson, E. 1991. *Jegyzetek az esőerdőből*. Budapest.
- Hadzisz, D. 1965. „Konsztantin Kavafisz”: *Nagyvilág* 10/2, 196.
- Határ Gy. 1992. *Üvegkoporsó: ódon versek / édes-mindnyájunk felejtőkéjéből eldohalásztá H Gy (Győző bácsi)*. London. Online: https://reader.dia.hu/document/Hatar_Gyozo-Uvegkoporso-419 (letöltve: 2019. 09. 02.).
- Kálnoky L. 2015. *Összegyűjtött prózai írások*. Összeállította Ferencz Gy. PIM, DIA. Online: https://reader.dia.hu/document/Kalnoky_Laszlo-Osszegyujtott-prozai-irasok-15489 (letöltve: 2019. 09. 02.).
- Kántor P. 2009. *Megtanulni élni. Versek 1976–2009*. Budapest.
- Kapitánffy I. – Caruha V. – Szabó K. 1989. *A bizánci és az újjörög irodalom története*. Budapest.
- Károlyi A. 1975. *Vonzások és viszonzások. Versfordítások*. Budapest.
- Kavafisz, K. P. 1968. *A barbárokra várva. Versek*. Ford. Somlyó Gy. – Vas I. Budapest.
- Kavafisz, K. P. 2006. *Alexandria örök. Válogatott versek*. Szerk. Déri B. Pozsony.
- Keeley, E. 1976. *Cavafy's Alexandria. Study of a Myth in Progress*. Cambridge.
- Kertész I. 1992. *Gályanapló*. Budapest.
- Kovács A. F. 1992. „Ars memoriae”: *Jelenkor* 35/2, 116.
- Kovács A. F. 2006. *Hazatérés Hellászból. Kavafisz-átiratok*. Budapest.
- Krasznahorkai L. 2013. *Megy a világ*. Budapest.
- Krusovszky D. 2013. „Kavafisz és nem”: *Alföld* 64/4, 12.
- Liddell, R. 1974. *Cavafy: A Critical Biography*. London.
- Lorando, G. – Marcheselli, L. – Gentili, A. 1970. *Lessico di Kavafis*. Padova.
- Lutter T. – Gyergyai A. (szerk.): 1962. *Világirodalmi antológia VI-2*. Budapest
- Mészöly M. 1989. *A pille magánya*. Pécs.

- Mészöly M. 1980. *Érintések*. Budapest. Online:
https://reader.dia.hu/document/Meszoly_Miklos-Erintesek-246
 (letöltve: 2019. 09. 02.).
- Monostory K. (közléteszi) 1994. „Lengyel Balázs, Nemes nagy Ágnes és Vas István levélváltása”: *Holmi* 6/3, 372–884.
- Nádasdy Á. 2010. *Verejték van a szobrokon. Válogatott és újabb versek 1976–2009*. Budapest.
- Orbán O. 1992. *Egyik oldaláról a másikra fordul, él*. Budapest.
- Pertics G. 2016. „Mind a görögség színe-java”: *Kalligram* 35/6. Online: <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2016/XXV.-evf.-2016.-junius/Adapa-Mind-a-goeroegseg-szine-java-Ki> (letöltve: 2019. 09. 02.).
- Petri Gy. 1991. *Petri György versei*. Budapest.
- Somlyó Gy. 1994. *A negyedik szoba. Versek 1992–1993*. Budapest.
- Takács Zs. 2018. *A vak remény. Összeüjtött és új versek*. Budapest.
- Tandori D. 1973. *Egy talált tárgy megtisztítása*. Budapest.
- Tandori D. 1997. *És megint messze szállnak. Hús halál regénye*. Budapest.
- Vas I. 1973. „Konsztantinosz Kavafisz: Egy kisázsiai községben”: Rónay Gy. – Vargha K. (szerk.): *Miért szép? A világirodalom modern verseiből*. Budapest, 12–22.
- Vas I. 1974. *Az ismeretlen isten*. Budapest.
- Vas I. 1981. *Mért vijjog a saskeselyű? I. kötet*. Budapest.
- Zelk Z. 1985. *Egyszervolt ember. Prózai írások 1964–1971*. Online: https://reader.dia.hu/document/Zelk_Zoltan-Egyszervolt_ember-10539 (letöltve: 2019. 09. 02.).